

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ КРИМСЬКОГО РЕГІОНУ

Розглянуто функціональну участь органів господарського суду в державному управлінні розвитком економіки регіону на прикладі Криму. Визначено основні функції, тенденції та закономірності розвитку судової системи управління регіоном за матеріалами практики розгляду справ щодо захисту прав власності.

The functional participating of organs of economic court is considered in state administration development of economy of region on the example of Crimea. Certainly basic functions, tendencies and conformities to the law of development of the judicial control a region system, are on materials of practice of taking shippings in relation to defence of ownership rights.

*Ключові слова: державний механізм управління, господарський суд, регіон, право власності.
Key words: state mechanism of management, economic court, region, right of ownership.*

ВСТУП

Економічні трансформації господарства країни та її регіонів на ринкових засадах супроводжуються створенням системи державного управління господарською сферою, залученням масштабних організаційно-фінансових та інтелектуальних ресурсів до об'єктів інфраструктури ринкового способу виробництва [1]. Під впливом трансформаційних явищ опинилися не лише суб'єкти колишньої соціалістичної економіки, але й система місцевого управління господарським комплексом, зокрема судова гілка влади [2; 3]. Нової якості набуває сутність державного втручання в економічну діяльність та підприємницьку ініціативу, роль суспільних та цивільно-правових інститутів у господарському механізмі ринку [4]. Відбувається поглиблений аналіз економічних, організаційних, юридичних аспектів функціональної участі державних органів господарського управління в єдиній системі створення суспільного продукту [5].

Однак, поза увагою дослідників поки ще залишаються питання ефективності та доцільності запровадження державних засобів впливу на перебіг господарських процесів з боку найвпливовіших суб'єктів державного управління — правоохоронної системи та судових органів. Проявом цього є чисельні суперечки між суб'єктами господарства, створення додаткової напруженості у стосунках із іноземними інвесторами, а іноді і конфлікт інтересів навіть між органами державної влади. Але Конституція України гарантує усім фізичним і юридичним особам право на звернення до суду для захисту своїх порушених або оскаржуваних прав та інтересів. Звідси актуальним стає дослідження функціональної участі судових органів у системі державного управління економікою.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Вирішення проблемних питань у господарському комплексі регіонального рівня досить часто залежить від ефективності роботи системи господарського суду України та його місцевих органів. Тому метою дослідження цієї статті

є визначення функцій господарського суду в системі державного управління господарством, його спроможності щодо розв'язування спірних питань та фінансово-господарських проблем, що виникають між суб'єктами ринкового простору в регіоні, врешті-решт — покращення якості господарських стосунків. Дослідження робиться шляхом проведення системного аналізу судової практики за умови забезпечення пріоритетності державних інтересів. Базу для системного аналізу складає практика вирішення спорів щодо права власності господарськими судами Севастопольського апеляційного округу у 2008—2009 роках.

РЕЗУЛЬТАТИ

Формування господарського механізму на ринкових засадах обов'язково передбачає запровадження системи обмежень стосовно свободи волевиявлення інтересів або вимог, що пропонуються з боку приватних суб'єктів ринку. Це створює своєрідний "коридор", в якому може обертатися система господарських (виробничих) відносин. Протягом всього часу ринкових трансформацій саме через органи господарського суду забезпечуються державний вплив на господарський комплекс, реалізація державної економічної політики, підтримка державних пріоритетів у територіальній організації господарства. При цьому державні інтереси втілюються у господарську практику завдяки ланцюгу, джерелом якого є господарський суд, тобто ухвалення судового рішення — оновлення (деформація, корегування тощо) системи господарських відносин, що склалися між учасниками судового спору.

Аналіз справ, які були розглянуті суддями Севастопольського апеляційного господарського суду у 2008—2009 роках, показує, що спори щодо права власності є найбільш численною категорією поряд зі спорами, пов'язаними з земельними відносинами. Оскільки інститут права власності є одним з основоположних інститутів цивільного права, всі чинні способи захисту державних інтересів можна застосувати, включаючи мету безпосереднього або опосередкова-

ного захисту права власності. Спори щодо прав власності є одними з найбільш поширених у судовій практиці. Вказана категорія є дуже змістовою щодо позовних вимог, що заявляються, та складною з огляду на комплексність інституту права власності. Тому функції суб'єктів у механізмі державного управління власністю не є очевидними.

Для реалізації своїх функцій у системі державного управління господарський суд міста (апеляційного округу) наділяється певними повноваженнями щодо участі у господарських відносинах. Від сукупності цих повноважень та особливостей їхнього запровадження залежить спроможність суду як суб'єкта державного управління впливати на систему господарських відносин, захищати інтереси держави та суспільства.

Системний аналіз за результатами функціонального прояву дозволяє виділяти окремі функції або їхні складові. Статтею 124 Конституції України визначено, що юрисдикція судів (включаючи господарські) поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [6], тобто за координатою територіального виміру функціональні спроможності господарського суду обмежуються місцем виникнення проблеми у господарських стосунках.

Згідно із Законом України "Про судоустрій" (статті 2, 3, 6) за судовою системою закріплено сукупність властивостей, яка також характеризує спроможність держави впливати на перебіг господарських подій, зокрема [7]: верховенство права, захист гарантованих Конституцією та законами прав і законних інтересів юридичних осіб, доступність правосуддя для кожної особи, незалежність та неупередженість суду. Додаткові властивості судової системи в реалізації державного управління господарством та економічною діяльністю можуть встановлюватися нормативно-правовими актами, а також наочно виявлятися за ходом реалізації господарських правовідносин у вигляді фактично сформованих цивільно-правових, господарських відносин, відносин власності.

Так, рішенням Конституційного Суду України [8] визначено право юридичної особи на захист судом своїх прав та вільного вибору способу захисту, встановлено юридичні гарантії їх реалізації, надано можливість кожному захищати свої права будь-якими не забороненими законом засобами, визнано неприпустимість обмеження права особи на звернення до суду. Держава має забезпечувати захист прав усіх суб'єктів правовідносин у судовому порядку. У такій спосіб виникає своєрідне середовище, в якому розв'язуються спірні питання економічної діяльності, формуються баланси інтересів між суб'єктами господарювання.

Аналіз змісту функціональної участі суб'єктів в управлінні господарством регіону передбачає виявлення типових проявів функцій управління, які властиві господарському механізму ринкового типу взагалі, а також присутні в роботі господарських суб'єктів звичайної спрямованості (виробничі системи, менеджмент організацій тощо). Такими традиційно вважаються функції управління виробництвом [9; 10]: інформування, організації (встановлення прав та обов'язків), контролю, керівництва, координації, планування. Господарський суд виконує специфічну роль в організації господарства, тому його функціональна участь набуває специфічного змісту.

У Господарському процесуальному кодексі України [11] сформульовано деякі особливості функціонування системи стосунків "господарський суд — суб'єкт господарювання", зокрема щодо беззаперечності права звернення до господарського суду, підвідомчості господарських справ, вжиття заходів із запобігання правопорушенням. Встановлено коло суб'єктів звернення до господарських судів.

У Господарському кодексі України (стаття 20) перед-

бачено способи захисту, якими користуються суб'єкти господарювання при зверненні до суду, а саме [12]: визнання наявності або відсутності підстав для функціональної участі у відносинах (прав власності або інших); визнання повністю або частково недійсними функціональної участі іншого суб'єкта, у тому числі державного походження (недійсність актів, господарських угод); корегування функціонального прояву (відновлення становища після порушення прав або інтересів, припинення дій, присудження до виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків); запровадження оновленої функціональної сутності обраної сукупності господарських відносин (застосування штрафних, оперативного господарських санкцій, установа, зміна або припинення системи господарських відносин).

Текстом Цивільного кодексу України [12] також передбачено перелік способів захисту цивільних прав та інтересів (визнання права або правочину недійсними, припинення дії, відновлення становища, примусове виконання обов'язку в натурі та інші), з сутності яких випливає функціональний зміст дій господарського суду як учасника системи державного управління в регіоні.

Перелік категорій господарських спорів (категорійність), на які слід звернути особливу увагу, задає Вищий господарський суд України. Методологія аналізу судової практики спорів, пов'язаних із правом власності, передбачає отримання певних показників, за якими оцінюється участь господарського суду та ефективність державного механізму впливу в системі відносин власності, а саме:

- встановлення часової межі дослідження (у нашому випадку — це 2008—2009 роки) з урахуванням динаміки показників позовної активності;

- визначення типології (категорійності) спорів — за якісними ознаками;

- отримання їх загальної статистичної характеристики — у кількісному вимірі з урахуванням динаміки, у тому числі з визначенням частковості по окремих об'єктах спору;

- виділення групи спорів між органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, які створено шляхом реорганізації державних підприємств (6 спорів за час дослідження) щодо прав на об'єкти соціальної сфери, житлового фонду, незавершеного будівництва;

- виокремлення справ, пов'язаних з поверненням майна (32 спори) або передачею об'єктів у державну (комунальну) власність (10 спорів);

- дослідження особливостей розв'язання спорів щодо права власності на майно громадських організацій СРСР, які розташовані на підлеглий території;

- з'ясування особливостей судових справ щодо витребування майна з чужого незаконного володіння.

Окремо класифікуються спори, пов'язані із правами власності на активи землі, оскільки формування саме цього сектора відносин власності несе найбільшу загрозу суспільним та державним інтересам, створює величезні господарські ризики. До цієї класифікаційної групи в практиці судочинства Севастопольського апеляційного округу за визначений час віднесено види спорів щодо:

- самочинного будівництва (61 справа);

- визнання права на об'єкти незавершеного будівництва та введення в експлуатацію завершеного будівництвом об'єкта (12 справ);

- права власності на земельні ділянки (119 справ);

- визнання права власності, в тому числі на земельні ділянки (160);

- вирішення негаторних спорів, переважну більшість об'єктів яких складає нерухоме майно (житлові та нежитлові будинки, будівлі, споруди, земельні ділянки), великі транспортні засоби (морські, повітряні судна).

Статистичний вимір позовної активності дає таку картину [13]. Севастопольським апеляційним господарським судом протягом періоду узагальнення переглянуто, по суті, 561 справа у спорах, пов'язаних з правом власності, по 206 справах апеляційні скарги задоволені повністю або частково, по 355 справах апеляційні скарги залишені без задоволення.

Вищим господарським судом України у касаційному порядку переглянуто 250 справ, з яких залишено постанову апеляційної інстанції без змін у 117 справах, скасовано постанову апеляційної інстанції повністю або частково і передано справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції по 97 справах, скасовано постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийнято нове рішення по 16 справах, скасовано постанову апеляційного суду та залишено в силі рішення суду першої інстанції по 12 справах [13].

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що найбільшу кількість справ, які виникають при розгляді спорів відносно прав власності, склали:

- спори про визнання права власності, в тому числі на земельні ділянки (у 2008 році у апеляційному порядку було переглянуто 71 справа цієї категорії, у 2009 — 89 справ);

- спори щодо права власності на земельні ділянки (у 2008 році було переглянуто 52 справи вказаної категорії та 89 справ — у 2009 році);

- спори про усунення перешкод у користуванні майном (у 2008 році Севастопольським господарським судом було переглянуто 100 справ цієї категорії, у 2009 — 45 справ);

- спори, пов'язані із самочинним будівництвом (у 2008 році було розглянуто 25 справ, у 2009 році — 36 справ).

Інші категорії спорів, пов'язаних з правами власності, є менш численними в межах Севастопольського апеляційного округу, зокрема [13]:

- спори, пов'язані з поверненням майна у державну власність (у 2008 році було розглянуто 15 справ, у 2009 році — 17 справ);

- спори про витребування майна з чужого незаконного володіння (у 2008 році — 14 справ, у 2009 році — також 14 справ);

- спори щодо передачі об'єктів у державну або комунальну власність (у 2008 році було розглянуто 5 справ, у 2009 році — 5 справ);

- спори, пов'язані з правом на об'єкти незавершеного будівництва та з введенням завершеного будівництвом об'єкта в експлуатацію (у 2008 році було розглянуто 3 справи, у 2009 році — 9 справ);

- спори між органами місцевого самоврядування та підприємствами, створеними шляхом реорганізації державних підприємств, щодо прав власності на об'єкти соціальної сфери, житлового фонду (у тому числі об'єктів незавершеного будівництва), переданих на баланс цих підприємств (2008 рік — 4 справи, 2009 рік — 2 справи);

- спори щодо права власності на майно громадських організацій СРСР, розташованих на території України (протягом 2008 року було розглянуто 2 справи, у 2009 році — 1 справа);

- інші спори щодо захисту права власності (у 2009 році — 2 справи).

Проте, узагальнююча практика судового розгляду виявляє певні тенденції функціонування державного механізму управління з використанням важелів господарського судочинства. Судова практика розгляду більшості категорій справ є різноманітною. Простежується декілька альтернативних позицій судів стосовно однакових за формою та змістом груп господарських відносин. Водночас по спорах щодо знесення об'єктів самочинного будівництва вбачається

одноманітність судової практики Вищого господарського суду України та суддів Севастопольського апеляційного господарського суду. Також між судами першої та апеляційної інстанцій у більшості випадків складається протилежна практика.

Інша тенденція у роботі судової влади в системі державного управління виявляється у зростаючій динаміці нормативно-правових вимог по окремих видах об'єктів спорів, наприклад, самочинного будівництва.

З аналізу судової практики розгляду спорів, пов'язаних з витребуванням майна з чужого незаконного володіння, можна відзначити наступні закономірності:

- об'єктом ввідикаційних позовів є переважно нерухомі речі;

- найчастіше з ввідикаційними вимогами звертаються суб'єкти господарювання;

- ввідикаційні вимоги досить часто поєднані з вимогами про визнання угоди недійсною. Таким чином, позивачі намагаються в одному процесі позбавити відповідача правової підстави для володіння майном (відповідач стає незаконним володільцем) і одночасно витребувати майно.

За результатами проведеного узагальнення практики розгляду спорів, пов'язаних з витребуванням майна з чужого незаконного володіння, слід відзначити, що в цілому при розгляді справ цієї категорії у 2008—2009 роках проблемних питань не виникало.

Аналіз судової практики показав, що вбачаються помилки господарських судів першої та апеляційної інстанцій при розгляді ввідикаційних позовних вимог про витребування цілісного майнового комплексу із чужого незаконного володіння. Переважну більшість з розглянутих спорів (приблизно 93%) складають спори про визнання права власності на нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення). По одиначних справах предметом позову були вимоги про визнання права власності на транспортні засоби, цінні папери та врожаї. Нечисленні також вимоги щодо земельних ділянок.

Для цієї категорії спорів характерним є поєднання вимог про визнання права власності з такими позовними вимогами, як визнання недійсними рішень виконавчого органу місцевої ради, про спонукання до реєстрації (оформлення) права власності на нерухомість, до видачі свідоцтва про право власності.

Особливості суб'єктного складу спорів полягають у тому, що досить часто до участі у спорі в якості співвідповідача (якщо заявлені вимоги про спонукання до державної реєстрації права власності) зазначається Бюро технічної інвентаризації. У такій спосіб суб'єкти господарювання намагаються забезпечити безперешкодну реєстрацію права власності у майбутньому.

Загальною тенденцією є те, що в багатьох випадках приводом для звернення до господарського суду з вимогами про визнання права власності на об'єкти нерухомості є не оспорювання цього права іншим суб'єктом господарювання або втрата правовстановлюючих документів, а саме відсутність таких документів (будівельної документації, актів прийняття до експлуатації, свідоцтва про право власності тощо). Відсутність таких документів виключає можливість суб'єкта правомірно та вільно володіти та розпоряджатися нерухомим майном, укладати договори з відчуження нерухомого майна, реєструвати права власності, укладати договори з суб'єктами ринкової інфраструктури та обслуговуючими підприємствами — енергопостачальними організаціями, підприємствами житлово-комунального господарства.

Також утруднюється вчинення інших юридичних дій, за яких від суб'єкта господарювання вимагається пред'явлення документів, що підтверджують право власності на неру-

хомість. Все це спонукає суб'єктів господарювання звертатися до суду з позовами про визнання права власності з метою отримання судового рішення, яке надалі використовуються для підтвердження права власності на об'єкт нерухомості. За розподілом по статтях Цивільного кодексу України найчастішими позовними вимогами в рамках цієї категорії спорів є: визнання права власності на збудовану нерухомість (ст. 331); визнання договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості дійсним (ст. 220) та визнання права власності; визнання права власності за особою, якщо таке оспорується або не визнається (ст. 392); визнання права власності за договором на співробітництво, пайової участі у будівництві; визнання права власності, спільної часткової власності при поліпшенні (реконструкції) орендованих приміщень (ст.ст. 331, 356, 357);

— виділ в натурі частки нерухомого майна у спільній частковій власності та визнання цього права, припинення права на частку (ст.ст. 364, 365, 367).

Враховуючи великий обсяг матеріалів, які досліджувались при проведенні узагальнення судової практики, тривалість періоду, за який було проведено узагальнення, треба підкреслити тенденцію зміни судової практики у 2008 і 2009 роках. Тому аналітична робота спрямовувалася, в першу чергу, в руслі зосередження уваги на існуючих у теперішній час проблемних питаннях розгляду тієї чи іншої численної категорії спорів.

Аналітичний матеріал виявляє типові схеми взаємодії представників державних служб у ході забезпечення державного управління господарством. Так, при розгляді спорів щодо права власності на земельні ділянки виявлено, що більшість з них ініційовано прокурорами як представниками інтересів громадянина або держави в суду. Було виявлено така особливість державного механізму захисту земельних інтересів, як звертання прокурора до господарського суду з позовом в інтересах держави в особі органів місцевого самоврядування, а саме: сільських, селищних, міських рад, які є власниками земельних ділянок, що знаходяться у межах їх територій. Наведений аналіз судової практики щодо вирішення спорів про права власності дозволяє виявити функціональні особливості участі органів господарського суду у державному механізмі управління господарством регіону.

ВИСНОВКИ

Органи Господарського суду України здійснюють величезний вплив на господарський комплекс, сприяють реалізації державної економічної політики, забезпечують пріоритетність державних та суспільних інтересів у територіальній організації господарства. Ефективність роботи органів господарського суду оцінюється сукупністю показників, які отримані шляхом застосування заданої методології дослідження.

Основними функціями господарського суду регіону в системі державного управління економікою є: забезпечення гарантованих Конституцією та законами України прав суб'єктів господарювання на судовий захист інтересів; реалізація суспільних та державних інтересів, пріоритетів регіонального розвитку, державної економічної політики; виявлення похідних параметрів судового процесу (закономірностей, тенденцій); врахування обмежень щодо судового розгляду спірних питань (за колом учасників спорів, територією підсудності спору, класифікаційними ознаками спору та його об'єкту тощо); здійснення опосередкованого впливу на систему господарських відносин та формування оновленої їх сукупності в регіоні; вдосконалення методичного забезпечення судочинства, аналіз існуючих недоліків судової структури; створення інформаційних баз даних (щодо категорійності,

предмету спору, статистики та динаміки судового процесу, його результативності тощо).

Спроможність господарського суду щодо розв'язування спірних питань та фінансово-господарських проблем, що виникають між суб'єктами ринкового простору в регіоні, визначається сукупністю його повноважень щодо об'єкта спору та впливу на учасників господарських відносин, а також особливостей їхнього запровадження у господарську практику регіону. Наслідком роботи суддів системи Господарського суду України стає удосконалення господарських стосунків. Така спроможність суду інтегрально характеризує його як суб'єкт державного управління, тому об'єктом управління розглядається система господарських відносин, метою управління є захист інтересів держави та суспільства в ході економічних трансформацій та просуванні суспільства інноваційно-інвестиційним шляхом розвитку.

У подальшому перспективним вбачається дослідження інших категорій спорів у територіальних межах апеляційного округу, проведення системного аналізу судової практики в поєднанні із вимогами з боку інших суб'єктів системи державного управління в регіоні.

Література:

1. Управління соціально-економічними системами на ринку цінних паперів / Національна академія наук України, Рада по вивченню продуктивних сил України. — К.: РВПС НАН України, 2005. — 304 с.
2. Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. Інвестиційна політика в Україні: монографія. — Донецьк: "Юго-Восток, Лтд", 2006. — 292 с.
3. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис. д-ра юрид. наук 12.00.10 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — 36 с.
4. Погребной А.А. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка: автореф. дис. д-ра юр. наук: 12.00.06 / Московский юридический институт. — М., 1992. — 54 с.
5. Кібенко О.Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: автореф. дис. д-ра юр. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. — Х., 2006. — 40 с.
6. Конституція України (254к/96-ВР). — Сімферополь: РВЦ "Атлас", 1997. — 18 с.
7. Закон України "Про судову систему" від 21 червня 2001 року №2531-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 120. — С. 1—5.
8. Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2002 року.
9. Цибульов П.М. Управління інтелектуальною власністю. — К.: Державний інститут інтелектуальної власності, 2009. — 312 с.
10. Кондрашихін А.Б. Організаційно-економічний механізм управління регіональними ринками цінних паперів. — Севастополь: СТ "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка, 2003. — 248 с.
11. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII із змінами та доповненнями // Баланс. — 2001. — № 15(34). — С. 16—41.
12. Господарський та Цивільний кодекси України: основні характеристики та порівняльний аналіз. — К.: Центр економічної освіти, 2004. — 450 с.
13. Узагальнення судової практики вирішених у 2008—2009 роках господарськими судами Севастопольського апеляційного округу спорів щодо права власності // Лист САГП від 16.03.10 № 5038-8747. — 63 с.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2010 р.